

Om noen glippsoner⁴⁷ og muligheter ved løslatelse

Hjellnes, Siv⁴⁸

Sammendrag

Dette essayet tar utgangspunkt i rapporten Overgang fra fengsel til frihet – løslatelse av unge med ikke-vestlig innvandrerbakgrunn (KRUS 2007). Rapporten er resultat av et oppdrag fra Integrerings- og mangfolksdirektoratet – IMDi. Oppdraget fra IMDi var å innhente kunnskap om, og å foreslå tiltak ved løslatelse av unge med innvandrerbakgrunn. Oppdraget ble utført ved Kriminalomsorgens utdanningscenter – KRUS, under veiledning av Kompetansesenter for sikkerhets-, fengsels- og rettspsykiatri for Helseregion Øst og Helseregion Sør.

Undertegnede var prosjektleder i 100% stilling for kunnskapsinnhenting og samarbeidet tett med KRUS-kollega Torunn Højdahl som bidro med 50% stilling gjennom hele prosessen, fram til utgivelse av rapporten i KRUS-serien Dokumentasjon og debatt. KRUS-ansatte Ragnar Kristoffersen og Klaus Bergander bidro også på hver sin måte til ferdigstilling av rapporten. Kunnskapsinnhenting foregikk fra begynnelsen av september til 15. desember 2006.

Jeg vil i dette essayet ta utgangspunkt i den opprinnelige rapportens kapittel 7. Det ble i sin helhet skrevet av undertegnede. Dette essayet ligger tett opp til fokuset jeg holdt under mitt foredrag for Nordisk Samarbeidsråd for Kriminolog i mai 2009. Når jeg i det følgende omtaler domfelte, straffegjennomførende og løslatte som ”han” er det fordi de fleste i målgruppa – domfelte, under 26 år med ikke-vestlig innvandrerbakgrunn – er menn. Når jeg velger å legge vekt på sikkerhet for den løslatte, samfunnet og de som skal arbeide med målgruppa er det fordi jeg på bakgrunn av rapporten som helhet vurderer det dithen at tiltak for disse domfelte innebærer sikkerhetsmessig risiko for alle impliserte parter. Som det framgår av rapporten og dens grunnlag er målgruppa noe preget av det vi ofte refererer til som marginalisering, utsatthet og sårbarhet. I tillegg kan det ut fra enkelte referanser se ut til å forekomme en overrepresentasjon av tøff kriminalitet som vold og seksualisert vold blant disse unge, og det har betydning for arbeid med og rundt domfelte⁴⁹. Bortsett fra konsekvenser av denne mulige overrepresentasjonen hva gjelder domfellelser etter enkelte paragrafer i straffeloven, anser jeg unge menn med innvandrerbakgrunn å ha samme behov ved løslatelse som unge menn flest.

På bakgrunn av kunnskapsinnhenting ble noen tiltak for bedre løslatelse foreslått iverksatt overfor endringsmotiverte domfelte med innvandrerbakgrunn. Det bærende i forslagene var å

⁴⁷ I og ved utforming av ny Stortingsmelding om Kriminalomsorgen – Stortingsmelding 37 (2007-2008) ble begrepet glippsoner først brukt for å beskrive de første dagene etter løslatelsen som en kritisk fase i domfeltes liv.

⁴⁸ Hjellnes, Siv – Kriminalomsorgens utdanningscenter – KRUS

⁴⁹ For mer om dette, og med særlig fokus på domfelte under 18 år, se punkt 4.3 i NOU 2008:15 om Barn og straff som gjengir funnene i Kaia Strandjords undersøkelse om domfellelser blant barn i en periode fra 2006 - 2007.

sikre tett oppfølging før, under og etter løslatelse av samme mennesker. Overgangen fra fengsel til frihet bør ledes av robuste og troverdige støttespillere. Det anses av flere hensyn viktig at den/de profesjonelle som skal framstå som støttespillere for en ung mann på veg ut i frihet selv har faglige støtter og mulighet for samarbeid rundt beslutningstaking. Det er sentralt at integrering av en løslatt ung mann inkluderer innsats fra kriminalomsorg, kommune og frivillige samfunnsborgere.

Samfunnet, og ved det den enkelte, har ansvar.

En fagfelle spurte meg om hvordan vi ved gjennomføring av bedre tilrettelagt løslatelse klarer å unngå det store strukturelle problemet som er at samfunnet ikke ønsker å integrere den som løslates. Det er min mening at helhetlige tiltak for bedre løslatelse av unge menn skal ivareta domfeltes og samfunnets sikkerhet slik jeg faglig sett anser å være mest effektivt for å sikre integrering i det vi kaller normalsamfunnet. Jeg ser strukturelle hindringer. Den primære hindringen kjenner vi best selv. Å være en del av samfunnet er å bære fram og å vedlikeholde samfunnets verdier. Det gjør vi blant annet ved å velge hvem vi vil omgås. Jeg har selv grenser for hvem jeg vil ha hjemme i min sofa eller som trener for mitt eget fotball-lag. Om kandidaten til en av de nevnte posisjoner har gjennomført straff av lengre varighet innebærer det to sentrale utfordringer for min egen del, og som også gjelder mitt personlige og samfunnsmessige engasjement og ansvar overfor vedkommende. For det første vil lang straff bety at kandidaten har utført en krenkende handling og har forvoldt andre smerte. For de aller fleste er dette et hensyn som gir ønske om å innta en viss avstand til vedkommende. For det andre vil en lang straff bety at mennesket foran meg mangler trening og kompetanse i selv å være en del av et normalt samfunn. Kompetanse på å tilpasse seg samfunn, samt regler og rutiner i samvær brytes ned av et langt institusjonsopphold (Se blant andre Goffman 1961, Kristoffersen 1986, Mathiasen & Hammerlin 2006 eller Hjellnes 2006 i Larsen (red)). Dette er to viktige faktiske forhold som jeg herved innrømmer vil ha betydning for hvordan jeg opplever min neste og hvordan jeg møter vedkommende som samfunnsborger.

Den jeg eventuelt skal bidra til å inkludere i mitt private liv, som borger, og dermed i samfunnet – som trener eller venn – må ha arbeidet med⁵⁰ og snakket om sin kriminalitet og han må ha fått arbeide seg ut av institusjonalisering, og fått bygge opp seg selv på hensiktsmessig måte i overgangen fra å være straffegjennomfører til å bli fri mann.

Sikkerhet for den domfelte.

Vi mennesker kan være redde for kriminalitet, også gjentatt av tidligere dømte. Samfunnets sikkerhet er og må være primær i kriminalomsorgen. Vi straffer for å vedlikeholde samfunnets orden med hensyn til den allminnelige rettsoppfatning og til straffens allmennpreventive funksjon⁵¹. Den dømte skal etter løslatelse selv være en del av samfunnet. Han skal også ivaretas, også han har verdi slik at hans sikkerhet er av betydning. Vi trenger

⁵⁰ Sandberg (2006) refererer at det i arabisk kultur, og særlig menn oppleves at arbeide fungerer som terapi framfor samtalerterapi som vi kjenner godt fra vår vestlige kultur.

⁵¹ Se også forarbeidene til Lov om straffegjennomføring, eksempelvis riksadvokatens syn slik det framkommer på side 49 i Ot.prp. nr. 5, 2000 – 2001.

ikke rangere, sammenligne eller utpeke noen som offer. Det er en interessant tanke å stille seg selv spørsmål ved hvem som er mest redde i Oslo by, og hvem som har størst grunn til å være redde? Jeg tenker da ikke på hvem som har høy eller lav statistisk sannsynlighet for å rammes av eksempelvis vold. Jeg tenker på hvem som skylder svarte penger, og fra tidligere i livet – fra før domfellelsen – står i avhengighetsforhold til en eller annen form for autoritet, uten at det nødvendigvis behøver å være en hallik, men kanskje det vi i dagligtale om narkotikaomsetning kaller bakmann. Dette er for øvrig en noe fri refleksjon fra min side. Jeg har ikke datagrunnlag for å hevde at mennene i vår målgruppe er redde for vold. Jeg har heller ikke lest andres forskning hvor domfelte unge med ikke-vestlig innvandrerbakgrunn forteller om vold eller trusler om vold mot seg selv dersom de ikke lever opp til andres forventninger, eller leverer som avtalt. Jeg vil i denne sammenheng referere til Kuvoame (2005) og Sandberg & Pedersen (2006) som har forsket på marginalisert ungdom med tilknytning til narkotikahandel i Oslo sentrum, og som heller ikke dokumenterer at trusler eller redsel er et tema for de unge. Likevel vil jeg, både som forsker og som samfunnsmedlem tillate meg å tenke at noen har større grunn enn andre til å oppleve redsel og frykt for å bli utsatt for vold. Jeg tillater meg herved å skrive ned mine generelle antakelser om at noen har tilknytning til et miljø hvor makta er hierarkisk og hvor den unge ofte befinner seg relativt lavt på rangstigen. I et slikt miljø, hvor illegale aktiviteter, eksempelvis typer av vinningskriminalitet, skjer vil en være avhengig av hverandre, selv om organiseringen er svak og minner mer om løse nettverk⁵² enn fast organisasjon. Den som står sterkest vil være den nærmeste til å definere hvem som er ”inne” og hvem som skal ekskluderes fra ethvert miljø. Jeg tenker at unge menn er sårbare med slik tilhørighet, og jeg tenker at de er veldig sårbare når de skal bryte med slik tilhørighet. I ytterste konsekvens handler det om deres egen sikkerhet, eller sikkerheten til deres nærmeste.

Antakelsene jeg har presentert ovenfor er ikke tatt helt fra løse luften, de baserer seg på tanker jeg gjorde rundt hva mine informanter⁵³ ”luftet” med meg i intervjuene. Det er min generelle erfaring som samfunnsborger at unge menn sjelden presenterer seg selv som sårbare og utsatte. Mine informanter hadde også stolte selvbilder som de presenterte i møte med meg som forsker. Ingen av dem fortalte konkret om situasjoner med trusler eller om det å bli utsatt for vold. Ved et par anledninger ble det i intervjuene snakket litt om det å utøve vold. Flere av informantene snakket noe vagt om, eller de gav uttrykk for ønske om og behov for å unngå noen bestemte mennesker. I rapportens kapittel 7 skriver jeg om at informantene begrunnet avstanden til andre med at de ønsket å unngå å bli dratt med i kriminalitet og å unngå å ”klikke” og å ty til vold. Videre skriver jeg på side 64 om at vaktsohmhet og utrygghet kom til uttrykk ved avtalefesting av intervju utenfor fengsel da informantene ikke tok telefonen når et ukjent nummer (mitt nummer) dukket opp i displayet på mobiltelefonen. Jeg var som forsker da avhengig av at en troverdig tredje person hadde formidlet mitt nummer til informanten på forhånd. Jeg velger nå å gjengi noen utdrag fra den opprinnelige rapporten. Det er to domfelte som forteller⁵⁴.

”(…) Soninga har skadet meg psykisk, jeg går ikke ut på byen – med mange folk.
Om det er noe viktig så går jeg i byen for å ordne det. Det er for å ikke treffe folk.

⁵² For mer om forholdet mellom hierarkisk organisering og løsere nettverk i sammenheng med grad av farlighet hva gjelder kriminalitet velger jeg å hevnvise til Per Ole Johansens arbeider om organisert kriminalitet, eksempelvis Nettverk i gråsonen (2000).

⁵³ Intervjuer med 7 personer med domfellelse, i fengsel med høyt sikkerhetsnivå, i fengsel med lavt sikkerhetsnivå og etter straffegjennomføring utgjorde datagrunnlaget for kapitlet.

⁵⁴ Utdragene fra intervju og mine kommentarer finnes i rapportens kapittel 7, på side 64 og side 62.

Også for å ikke treffe folk som kan dra meg med i kriminalitet. Du blir jo fort provosert, og det kan være mange nye situasjoner. Om noe er urettferdig kan jeg lett klikke.”

”Det er veldig drastisk å leve med mindre penger. Du kan se for deg kjæresten, når hun er vant med å få en dyr mobiltelefon til hver bursdag, hva tror du hun synes da om å bare få en vanlig parfyme og en blomst? Jeg har hatt bil, dyr bil, det har jeg ikke lengre. Det er drastisk, det går an å kutte ut venner, men penger, det blir vanskeligere.”

Å søke det normale innebærer å ta avstand til det som drar i motsatt retning, blant annet til folk som er i et kriminelt miljø, og som her omtalt; det å treffe på feil folk. Å forlate det kriminelle livet til fordel for et ”normalt liv” er også nært knyttet til økonomi. Det gav flere av informantene uttrykk for. Penger dreier seg for de fleste av oss om muligheter, om sosial identitet og om eget selvbilde. Å skulle ha mindre penger enn før, betyr at en kan oppleve å bli mindre verd enn tidligere. Dette gjelder særlig dersom en ikke kan kompensere for manglende økonomisk kapital ved eksempelvis en eller annen form for sosial kapital. Slik jeg forstår Sandberg (Sandberg & Pedersen 2006) innehar unge marginaliserte uteværende gutter med tilhold nederst ved Akerselva i Oslo ”Gatekapital” som bygger selvbilde og identitet. Jeg forstår det slik at felles verdsetting av Gatekapitalen styrker bånd innad i miljøet og inngir avstand til andre kapitalformer og minsker behovet for å søke andre kilder til anerkjennelse eller bygge andre former for kapital. I ytterste konsekvens betyr det da at tilhørighet i et marginalisert miljø gir mindre motivasjon for endring av livsstil og mindre opplevd behov hos den enkelte for å bygge annen status; eksempelvis i skolesammenheng eller i arbeidslivet.

Å ivareta den enkelte domfeltes motivasjon for å leve lovlydig, trygt og sikkert handler om å sikre og å trygge gjennom konkrete avtaler og lett synlige tiltak, som å være sammen med noen dersom en skal gå visse steder. I tillegg vil trygghet og sikkerhet på sikt avhenge av at den enkelte kan erverve ny sosial status og få anerkjent den nye statusen slik at han opplever *både* å selv evne å gripe nye muligheter og å oppnå kompensasjon for det livet (og de pengene) han har forlatt. Noen domfelte vil både under og etter straffegjennomføring trenge mer støtte enn andre for å få til å bryte med kjente miljøer og veletablert livsstil. Det er min mening at den som er motivert til å leve et annerledes liv, og som søker støtte til å mestre denne overgangen også fortjener å få saklig, faglig, sosialt støttende og profesjonell bistand, avhengig av hvilke støttebehov han selv opplever å ha. Jeg vil videre ta for meg hvilke støttebehov domfelte selv kan oppleve å ha, og hvordan de opplever at disse blir møtt.

Uttrykte behov og måter å få støtte på.

Løslatelse er en sårbar prosess, og verst er det de første ukene. Dersom vedkommende er så heldig at jobb/skole og bolig er på plass kan nettverket mangle, eller han mangler evnen til å ivareta nettverket. Dersom han opplever ensomhet gir det sårbarhet i forhold til å oppsøke rusmiljø, og dermed å utsettes for andres rus og å ruse seg selv om han var motivert for å la være. Mitt materiale viser at domfelte mangler, og/eller har mistet kompetanse på å fylle fritid gjennom fengslingen. Det kan oppleves vanskelig å tilpasse seg familieliv og daglige rutiner i hjemmet ute. De unge jeg snakket med holdt fram ønsker om normalitet og enkelte av dem har angst for å ikke mestre det ”A4-livet” de levende kan beskrive og som de ønsker å leve.

Det er behov for praktisk hjelp til å ordne opp i ting – i god tid før løslatelsesdato. Dato er i seg selv en utfordring, i og med at det bestemmes relativt seint i straffegjennomføringsforløpet hvorvidt domfelte skal løslates når 2/3 del av straffen er gjennomført⁵⁵. Det skaper usikkerhet å ikke vite om en skal være i fengsel fram til endt tid. Etablering av egne hverdagsrutiner, sosiale relasjoner og tillit til at en sjøl kan mestre et normalt liv er en forutsetning for å klare seg, sammen med inkludering i skole og jobbsammenheng. Domfelte framhever at kontinuitet, sosial støtte og personlig engasjement hos kontaktbetjenter⁵⁶ og andre samarbeidende parter oppleves positivt. At unge menn som selv har tro på å kunne påvirke sitt liv og sine omgivelser klarer seg bedre enn de som ikke har tro på seg selv er et viktig funn som beskrives i en nyere studie fra et engelsk ungdomsfengsel (Harvey 2007).

Fengselsbetjenten som Lytter eller Fixer

Når det gjelder fengselsbetjenten vil jeg gjøre et hovedskille mellom to måter domfelte kan oppleve han og henne på. Den ene fortellingen om betjenten handler om en som fixer ”ting” og rydder opp og den andre fortellingen handler om en som lytter og er nær. Jeg mener vi kan betrakte dette som to ulike måter å fylle yrkesrollen. Det beklagelige er at domfelte i begge fortellingene framhever at denne beskrivelsen av fengselsbetjenten er et profesjonelt unntak blant ”amatører”. Domfeltes omtale av fengselsbetjenter, som amatører eller som profesjonelle kan være farget av at de som innsatte generelt befinner seg i en situasjon med krysspress (se blant annet Hjellnes i Larsen (red) 2006, side 135) som kan prege deres omtale av fengselsansatte, og opplevelse av andre relasjoner de er del av, når de faktisk og fysisk er utenfor den relasjonen de snakker om eller tenker på.

Den betjenten jeg velger kalle Fixeren har kunnskap om rettigheter, og ”pusher” samarbeidspartnere. Denne betjentrollen ligner litt på den relasjon mellom kontaktbetjent og innsatt Mathiassen & Hammerlin (2006) beskriver som instrumentell. Dette er en profesjonell yrkesutøver som har makt innad i fengslet og utad til samarbeidspartnere. Å kunne inneha denne typen makt, og å kunne bruke makta forutsetter kunnskap om lover og rettigheter. I tillegg vil denne fixeren ofte ha uformelle nettverk til samarbeidspartnere internt og eksternt, og det kommer innsatte til gode. En begrensning ved denne måten å utøve rollen på er at betjenten som fixer ofte vil avhenge av systemet rundt seg, og vil kunne oppleve at makta han har er begrenset til en institusjon – ett fengsel. Ett eksempel på hva denne fengselsbetjenten konkret gjør er å være ansvarsgruppekoordinator, og derigjennom ansvarliggjøre andre gjennom sin egen kunnskap. Domfelte som beskriver sin betjent som en Fixer har en veldig positiv opplevelse av profesjonalitet. Beklageligvis hevder de at dette er fengselsbetjenter som er unntak blant mange yrkesmessige ”amatører”.

Et interessant funn i mine intervjuer er at omtale av betjenten som fixer og ordner ofte knyttes til en mannlig fengselsbetjent. Det kan jo ut fra tradisjonelle kjønnsroller og generelt sett tenkes at det er lettere for menn enn for kvinner å gå inn i instrumentelle relasjoner til innsatte. Når det er sagt skal jeg avslutte med å skrive litt om den andre rollen som framheves

⁵⁵ Ved kunnskapsinnhentingen var også framskutt løslatelse hyppig i bruk i Norge i forbindelse med at det var en målsetting å redusere køen for å komme i fengsel (soningskøen).

⁵⁶ Kontaktbetjent er en veletablert betegnelse på det institusjonaliserte ansvaret en enkelt fengselsbetjent har overfor en enkelt innsatt i fengsel, men jeg vil i det videre arbeidet erstatte kontaktbetjent med fengselsbetjent, eller bare betjent.

å være av stor betydning fra domfeltes ståsted, nemlig den som Lytter. Denne rollen framheves nemlig ofte å bli fylt av kvinnelige fengselsbetjenter.

Den som lytter er en trygg relasjonsbygger som støtter innsatte til å mestre straffegjennomføringen og å forberede seg mentalt på selve løslatelsen. Dette er en fengselsbetjent som gir av seg selv og yter motstand i sitt møte med innsatte. Vedkommende tar innsatte på alvor, setter seg i respekt og framstår som troverdig i varige prosesser inne i fengsel. Dette er en tett en-til-en-relasjon, og den kan etableres relativt uavhengig av skiftende ytre rammer. Jeg mener med dette at betjenten som har egenskaper som Lytter tar disse med seg og kan bruke disse profesjonelle egenskapene effektivt i ulike fengsler, og til og med utenfor fengsel.

Lytteren ser hva innsatte må jobbe med, gir råd om relasjoner, rus, vold, trusler, planlegging av og ”stålsetting” for livet ute. En mulig svakhet ved denne måten å fylle rollen er at Lytteren kan overta domfeltes egen prosess og gjøre den til sin. For å unngå dette er det viktig med en type team-organisering rundt fengselsbetjenten og den enkelte domfelte. Innsatte som opplever tette relasjoner til betjenter viser seg å være sårbare. De har knyttet seg til en veldig signifikant andre og ønsker ikke alltid å bryte dette båndet ved løslatelse. Innsatte ønsker å bevare kontakten med slike ”gode hjelpere” – nærhet gjør også domfelte, som andre innsatte sårbare. Beklageligvis oppleves også denne personlig engasjerte betjenten som et unntak i domfeltes fengsels erfaring.

Uansett type er det hevet over enhver tvil at fengselsbetjenten er en betydningsfull og signifikant yrkesutøver. Selv om det er et stykke å gå for at kompetansen anerkjennes av alle fengselsbetjenter, alle domfelte, og av alle som skal samarbeide med fengselsbetjentene har yrkesrollen potensiale for å fylle det som i dag oppleves som glippsoner.

Domfelte kan oppleve det som en glippsoner at den Lyttende betjenten han har etablert og trygg relasjon til glipper i det han løslates. Det er bare unntaksvis at betjenter følger opp domfelte i eksempelvis tiden med møteplikt. Å ivareta etablerte gode relasjoner vil alltid være en ressurs i løpet av løslatelsesprosessen, fra domfeltes synspunkt. På samme måte vil han kunne oppleve at oversikten over tilbud, rettigheter og egne muligheter glipper ved bryting av båndet til en fengselsbetjent som har vært en Fixer. Det kan nemlig oppleves vanskelig å møte velferdsstatens profesjoner / voktere alene utenfor fengsel. Nye kontorer, nye hjelpere og nye institusjoner gir ytterligere nye arenaer. Den nylig løslatte kan i verste fall oppleve å bli stående alene om å mestre profesjonelle hjelpere som oppleves å gjemme seg bak NAV-kontorets pleksiglassmakt.

Referanseliste:

Hjellnes, Siv & Højdahl, Torunn (2007), Overgang fra fengsel til frihet – løslatelse av unge med ikke-vestlig innvandrerbakgrunn, Dokumentasjon og debatt - KRUS.

Harvey, Joel, (2007), Young Men in Prison, Surviving and adapting to life inside, Willan publishing.

Mathiassen, Charlotte & Hammerlin, Yngve (2006), Før og nå – Om konsekvensene av organisatoriske endringer for samhandling mellom fanger og betjenter i et utvalg av lukkede fengsler, Rapport - KRUS.

Sandberg, Sveinung & Pedersen, Willy (2006), Gatekapital, Universitetsforlaget.

- Hjellnes, Siv (2006), Totale trekk ved fengsel og fengsling (I Larsen, E. (red) Fengslet som endringsarena), Håndbok - KRUS.
- Kuvoame, Moses B.B. (2005), Eika-guttene – Marginalisert etnisk minoritetsungdom i et marginalisert miljø i Oslo, Oslo: Rusmiddeletatens kompetansesenter.
- Johansen, Per Ole, (2000), Nettverk i gråsonen, Gyldendal akademisk.
- Kristoffersen, Ragnar (1986), Bagatellenes tyranni, Institutt for sosialantropologi, Universitetet i oslo.
- Goffman, Erving, (1961), On the Characteristics of Total Institutions, in Asylums, Penguin books.
- Det Kongelige Justis- og politidepartment, St. mld.nr. 37 (2007-2008) Straff som virker – mindre kriminalitet – tryggere samfunn (kriminalomsorgsmelding).
- Norges offentlige utredninger – NOU, 2008:15 Barn og straff – utviklingsstøtte og kontroll.
- Det Kongelige Justis- og politidepartment, Ot.prp. nr. 5 (2000-2001) Om lov om gjennomføring av straff mv. (straffegjennomføringsloven).